

BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ'YE SUNULAN RAPORA VE İNÖNÜ'NÜN TESPİTLERİNE GÖRE 1935 YILINDA TRABZON'UN DURUMU

Fatma İNCE*

ÖZ

İsmet İnönü 1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün emri ile varolan vaziyeti yerinde görmek amacıyla doğu illerine bir gezi düzenlemiştir. İnönü'nün bu gezi esnasında uğradığı illerden birisi de Trabzon'dur. İsmet İnönü'ye bu gezi esnasında Trabzonun genel vaziyeti hakkında bilgi verilmiş ve İsmet İnönü de bu gezi sonrası verilen bilgileri bir rapor halinde Atatürk'e sunmuş ve yapılan bu çalışmalar ve gözlemler sonucunda bütün doğu bölgelerinin durumuna çare bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler İsmet İnönü, III. Umumi Müfettişlik, Trabzon, Atatürk.

THE SITUATION OF TRABZON IN 1935 ACCORDING TO İSMET İNÖNÜ AND REPORT PRESENTED TO HIM

ABSTRACT

In 1935 İsmet İnönü, by the order of Mustafa Kemal Atatürk, arranged an excursion to the eastern cities of Turkey to see the general situation. One of the cities to which İnönü made a brief visit was Trabzon. İsmet İnönü was informed about the general situation of Trabzon and after his excursion; he presented a report to Mustafa Kemal Atatürk. Later on according to the report the government took some initiatives in the eastern cities.

Keywords: İsmet İnönü, Third General Inspectorship, Trabzon, Atatürk.

---

* Okutman, Rize Üniversitesi, Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, RİZE.

Giriş

Kuruluş yıllarında Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti I. Dünya Savaşı öncesi yaşanan felaketler, I. Dünya Savaşı'nın yıkımı ve bunu takiben yaşanan, milletin bütün gücünü ve varlığını harcadığı, Kurtuluş Savaşı sebebiyle güçten düşmüş bir durumdaydı. Bunun haricinde, bu genç cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda dünyada baş gösteren ekonomik buhranlar da ülke kalkınması açısından birçok soruna sebebiyet vermişti.¹

Ekonomik bakımdan da ülkenin dışa bağımlılıktan kurtulması da kolay olmamıştı. 1924 yılında, Türkiye'deki yabancı sermaye 94 işletmenin denetimini elinde tutmaktaydı. Bunlardan 7'si demiryolu şirketi, 6'sı maden işletmesi, 23'ü banka, 11'i belediyelere ait imtiyazlar, 12'si sınaî işletme ve 35'i de ticari şirketti. Bunların millileştirilmesi için gerekli sermaye ise henüz mevcut değildi.²

Bunun haricinde serbest mübadele koşulları da günün şartlarından dolayı 1929 yılına kadar uzatılmıştı.³

Dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti hem ekonomik anlamda bir takım devrimler yapmak zorunda kaldı hem de toplumsal yapıyı düzenlemek için uğraştı. Bütün bu inkılâplar ve çalışmalar, zaman zaman halk ile hükümeti karşı karşıya getirse bile, başarı ile uygulandı. Bu dönemde, dünyadaki ekonomik buhranlar da yapılmaya çalışılan bütün bu çalışmalara sekte vurmaktaydı.⁴

Aynı zamanda ülkede bu dönemde önemli sağlık problemleri ile de uğraşılmaktaydı. O günlerde bazı hastalıklar salgın halindeydi ve bu durum ulusal boyutta ciddi sıkıntılara sebebiyet vermekteydi.

Ülkede yaşanan bütün bu sıkıntı ve problemler elbette Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde de görülmekteydi.

İşte Doğu'nun ve Karadeniz Bölgesi'nin bütün bu sorunlarının yerinde incelenebilmesi için Başbakan İsmet İnönü 1935 yılında Atatürk'ün emri ile Adana, Gaziantep, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Tatvan, Van,

¹ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Cumhuriyetin Birinci Sanayi Planı*, Ankara 1972, s.1.

² Sait Aşgın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı:50, c.XVII, Temmuz, 2001, s.1.

³ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2., Tanzimat'tan I. Dünya Savaşından 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul 1989, s.16.

⁴ Sait Aşgın, , *a.g.m.*,s.1.

Muş, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Erzurum, Giresun, Ordu ve Samsun illerini kapsayan bir gezi yapmış⁵ ve 8 Ağustos günü Atatürk'e gezisiyle ilgili bir rapor sunmuştur.

İsmet İnönü'nün yapmış olduğu bu gezinin önemli duraklarından birisi de Trabzon'dur. Biz de makalemizde, İsmet İnönü'nün 1935 yılındaki bu gezisi esnasında kendisine sunulan raporu ve bizzat kendi tespitlerini de göz önünde tutarak o dönemdeki Trabzon'un genel durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

İsmet İnönü'nün Trabzon'u Ziyareti

Bilindiği üzere İsmet İnönü 1935 yılında Atatürk'ün emri ile bir doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezi esnasında uğradığı şehirlerden birisi de Trabzon'dur. Bu ziyaret sırasında Trabzon halkı, İsmet Paşa'yı büyük bir coşku ile karşılamıştır. İnönü, Trabzonluları çok neşeli bulmuştur. İsmet İnönü, bunun sebebinin o sene fındığın çok olmasından kaynaklandığını söylemektedir. İnönü, Trabzon'un çeşitli köy ve kasabalarından gelen heyetleri Halkevi binasında sabırla dinlemiştir. Halk en çok hastane ve okul istemektedir. Zaten Karadeniz boyunca da İnönü, "Numune Hastanesi" görmemiştir. İnönü, bunu çok büyük bir eksiklik olarak değerlendirmektedir.⁶

Trabzonluların bir başka sorunu ise yoldur. İnönü bu soruna şu şekilde değinmektedir: "Samsun'dan Hopa'ya kadar yapmaya mecbur olduğumuz sahil yolu, Trabzon'da yeniden bir merkezleme yapacaktır. Her iskelede liman yapamayız. Trabzon'da yapılacak liman, sahil yolu ile ve Erzurum irtibatıyla Trabzon'u daima şenlendirecektir. Bu liman Samsun'a nispetle, çok daha ucuzdur. Bugünkü Trabzon-Erzurum yolu, transit için yine en çok hazır ve kısa olanıdır. Bu yolun çığlara, heyelana, Zigana, Kop dağ geçitlerine maruz olan güzergâhı vakıa çok zayıftır. Kışın kapanmaktadır. Kurtarılması mümkün değil gibidir. İleride söyleyeceğim gibi Sürmene'den Karadere boyunca Bayburt'a ve oradan Kop'u dolaşarak Tercan Ovası'na inen bir güzergâh istikbalde her müşkülü halletmeye müsait görünüyor. Bu güzergâhı şimdilik tesviye olarak açtırmak muvafık ve tabiatını tecrübe ile tespit etmek münasip olacaktır."⁷

⁵ Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yayınevi, Ankara 2005, s.11.

⁶ Saygı Öztürk, *İsmet Paşanın Kürt Raporu*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2008, s.48.

⁷ Saygı Öztürk, *a.g.e.*, s.49.

Trabzon halkı İnönü'ye sağlık konusunda da şikayette bulunmuşlar ve özellikle de frengi hastalığından yakınmışlardır. İnönü bu konuda şunları söylemektedir: “Ruslar nereye girdilerse yol getirmişlerdir. Dağları yabandomuzu ile doldurmuşlar ve insanlara frengi salmışlardır.”

İnönü bunun haricinde Trabzon halkını kan davalarına karşı da uyardı. Eğer kan davalarına son verilmezse neler yapacaklarını da açıkça anlattı:

“Kan davalarından dolayı meydana gelen cinayetlerde, hâkimler cinayet işleyenlerin ailelerini başka yerlere gönderme yolunda karar verirler. Bu iyi olmaz. Bu fikri Giresun ve Samsun'da da söyledim. Hemen bu sene kanunî tedbir almamız lazımdır. Vakalar hakikaten vahşiyane trajedilerdir.”⁸

İSMET İNÖNÜ'YE SUNULAN RAPOR

Nüfus

İsmet İnönü'nün 1935 yılındaki Trabzon seyahati esnasında Trabzon valisinin İsmet Paşa'ya, sunmuş olduğu rapora bakılırsa o tarihte henüz genel bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Ancak, bu raporda 1927 yılında yapılan deneme sayımı ve 1935 yılındaki kesin olmayan istatistik sonuçları karşılaştırılmış ve şöyle bir sonuç çıkartılmıştır: 1927 senesinde yapılan deneme sayımı esnasında vilayet'in 160.464'ü kadın, 132.109'u erkek olmak üzere 292.573 nüfusu olduğu tespit edilmiştir. 1935 yılındaki resmi olmayan kayıtlara bakıldığında ise vilayet genelinde 233.709'u kadın, 199.989'u erkek olmak üzere toplam 433.698 kişi bulunmaktadır ki bu iki oranı karşılaştırdığımızda 1927 yılından 1935 yılına kadar geçen süre zarfında Vilayetin genel nüfusunda 141.125'lik bir artış olduğu göze çarpmaktadır. İsmet İnönü bu çoğalmanın tabii çoğalmanın yanı sıra 2330 ve 2576 sayılı kanunlar ile yazımı yapılan saklı nüfusun kayıt edilmiş olmasından ileri geldiğini söylemektedir.⁹

Vilayet nüfusunun çoğalmakta olduğunu gösteren bu durum kısa bir süre sonra yapılan genel sayımda da kendisini gösterecektir. Nitekim 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımına bakılacak olursa; 1927'den 1935 yılına kadar kadın nüfusunda 33.701'lik, erkek nüfusunda 34.405'lik ve toplam

⁸ Saygı Öztürk, *a.g.e.*, s. 49.

⁹ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 2-3.

nüfusta ise 68.106'lık bir artış görülmektedir.¹⁰

Sağlık

İsmet İnönü 1935 yılındaki Trabzon gezisi esnasında sağlık işleriyle de yakından ilgilenmiştir. Bu konu ile ilgili İsmet İnönü'ye sunulan rapora bakıldığında, Vilayette sağlık durumunun çok iyi olduğu, ancak iklimin çok nemli olmasından dolayı vilayette kemik hastalıklarına ve özellikle de kemik veremine sıkça rastlandığından söz edilmektedir. Mevsim hastalıklarının ara sıra baş gösterebildiğini, ancak yaygın ve salgın halinde bir hastalığın var olmadığından bahseden rapor, 850 kadar hastanın da Frengi bakımı altında olduğunu söylemektedir. Rapora göre vilayet hastanesi 50 yataklıdır.¹¹

Bu hastanenin kadrosunda bir dâhiliye, bir hariciye ve bir röntgen mütehassısı tabip ve bir eczacı, bir idare memuru, bir etüv memuru ve üç de hemşire vardır. Aynı zamanda röntgen mütehassısı Doktor Neşet ve nisaiye mütehassısı Osman Dünder'in 10 yataklı hususi müesseseleri vardır ki bunlar yalnızca harici hastalıklara bakarlar.¹²

Rapordaki bilgilere göre bu vilayet hastanesi ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktır. Çünkü buraya sadece Trabzon'dan değil, Çoruh ve Gümüşhane'den de hastalar gelmektedir. Yatan 1300 hastanın 300'ü komşu vilayetlerden gelmişlerdir. Rapora bakılırsa hastanenin yıllık tahsisatı, 28.068 liradan ibarettir. Yine rapora göre, hastaların çokluğu, yatak sayısının artırılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak, bu ihtiyacı bugün için karşılamak mümkün değildir. Vilayette ayrıca birkaç ay önce açılmış olan bir Verem Savaş Dispanseri bulunmaktadır. Ve açıldığı günden itibaren burada 1000'den fazla hasta muayene olmuştur.¹³

Bu merkez hastanesi ve dispanserinin yanı sıra, Vakfıkebir'de 5 yataklı bir dispanser bulunmaktadır. Bu dispanser hükümet tabibinin idaresinde olup bir sıhhiye memuru ve hademesi bulunmaktadır. Ayrıca, Of ve Maçka'da da 1 tabip, 1 sıhhiye memuru ve 1 hademedenden oluşan 5 yataklı bir dispanser mev-

¹⁰ *Genel Nüfus Sayımı 1935*, 20 İlkteşrin 1925, Trabzon.

¹¹ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 3.

¹² *Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari*, C.5, Ankara 1936, Genelkurmay Matbaası, s. 120.

¹³ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 4.

cuttur. Akçaabat ve Sürmene’de ise 1 tane buğu sandığı bulunmaktadır.¹⁴

Kültür

İsmet İnönü 1935 yılındaki bu gezi esnasında okulların durumunu da tetkik etmiştir. Aynı zamanda kendisine bu konu ile ilgili de bir rapor sunulmuştur. Bu rapordan edindiğimiz izlenimler şöyledir: Trabzon’da o dönemde 510 mevcutlu bir erkek lisesi, 24 mevcutlu bir tecim okulu, 120 mevcutlu bir kız ve 273 mevcutlu bir de erkek ortaokulu vardır. 5 sınıflı 20, 4 sınıflı 1, 3 sınıflı 66, 2 sınıflı 3 ve 1 sınıflı 6, ki hepsi 180 dersaneli, 96 ilkokul vardır.¹⁵

1934-1935 yıllarına bakıldığında merkezde 3 sınıflı 14, 5 sınıflı 8 ilkokul bulunmaktadır. Burada 2669 erkek ve 242 kız öğrenim görmektedir. 1935-1936 yılında ise, 3 sınıflı 13, 5 sınıflı 10 ilkokulun bulunduğunu görmekteyiz ki, burada da 2896 erkek ve 1295 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Akçaabat kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 14, 5 sınıflı 1 ilkokul bulunmaktadır. Burada 1107 erkek ve 122 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Maçka kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 13, 5 sınıflı 1 ilkokul vardır. Burada ise 897 erkek ve 70 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Of kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 9,5 sınıflı 4 ilkokul vardır ki, burada da 1482 erkek ve 109 kız öğrenci öğrenim görmektedir.¹⁶

Bu raporda 1935 yılı içerisinde ilkokullardan; 102’si kız olmak üzere 467 kişinin mezun olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, liseden 59, erkek ortaokulundan 38, kız ortaokulundan 15, orta tecim mektebinden ise 8 talebe mezun olmuşlardır.

Raporda, köylerin ve evlerin birbirlerinden uzak ve dağınık bulunuşları sebebiyle özellikle kış aylarında okullara öğrencileri toplamanın çok zor olduğu belirtilmekte, bunun için de 3 yıldan beri 8 tane pansiyon açıldığı söylenmektedir. Bu sebeple de bu okulların yatılı hale getirilmesinin zaruretinden söz edilmektedir. Rapora göre ayrıca okuma çağını geçirmiş yurttaşlar için de mektebi olan köylerde her yıl muallimler tarafından Millet Dershanelerinin açıldığı ve bu dershanelerden şimdiye kadar 1.042’si kadın

¹⁴ *Karadeniz Havzası Şimal Kısmı*, s.120-121.

¹⁵ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 4.

¹⁶ *15 Yılda Trabzon*, CHP Trabzon Halkevi, Trabzon 1938, s.18.

olmak üzere 12.682 kişinin belge aldığı görülmektedir.¹⁷

Bunların haricinde Trabzon'da ayrıca 1 muallim mektebi ki burada 8 kız ve 62 erkek öğrenci öğrenim görmektedir, bulunmaktadır. Bir tane de 64 erkek öğrencinin öğrenim gördüğü ortaokul seviyesinde ticaret mektebi bulunmaktadır.

Kütüphaneler

Trabzon'da 1 tane Umumi Kütüphane bulunmaktadır ki burada 1842 Türkçe, 512 Arapça, 10 Farsça ve 451 tane Garp lisanından olmak üzere toplam 2815 tane kitap bulunmaktadır.¹⁸

Yollar ve Köprüler

1929 yılında Trabzon'u ilçelerine ve diğer bölgelere bağlayan yolların durumuna kısaca şöyle bir göz attığımızda şu bilgilere ulaşıyoruz: Trabzon-Erzurum arası yol toplam 68+750 km'dir. Bunun 43+939'u sağlam, 11+786'sı tamir olunmakta 15+025'inde ise henüz tamire başlanmamıştır.

Trabzon-Sürmene-Of-Rize arasındaki yol toplam 62+095 km'dir. Bu yolun sağlam kısmı 24+100, tamire henüz başlanmamış yani bozuk olan kısmı ise 38+490 km'dir. Trabzon-Polathane- Vakfikebir-Giresun arasındaki yolun toplam uzunluğu 59+230 km'dir ki bu yolun 10+200 km'si sağlam, 49+030 km'si ise bozuktur.¹⁹

İsmet İnönü'nün bu gezisi esnasında kendisine sunulan rapora dayanarak, Trabzon'daki bütün kazaların vilayete, vilayetin de komşu vilayetlere düzenli şoselerle bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Düzenli tükel şoselerin 199 km olduğu belirtilen bu raporda bunların Gümüşhane, Çoruh ve Giresun vilayetlerine giden şoseler olduğu belirtilmektedir. Nahiyeleri ve kısmen köyleri birbirine bağlayan yollardan yaz-kış otomobil işlemesine elverişli bulunanların 96 km, şosesi bitirilmediğinden dolayı yalnız yazın üzerlerinden otomobil geçmesine elverişli olanlar ise 124 km'dir.²⁰

Köylerin çoğunun birbirlerine köy yolları ile bağlı olduğu belirtilen bu raporda, bazı yolların bozuk ve araba çıkamayacak diklikte olduğu ve bu

¹⁷ BCA, 030 10 65 433 4 /5.

¹⁸ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, s. 154.

¹⁹ T.C. Devlet Yıllığı, 1928-1929, İstanbul 1929, Devlet Matbaası, s.570.

²⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 6-7.

yolların işçiler tarafından tamirinin devam ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, topoğrafik durum dolayısıyla yağmurlar çabucak yollara inivermekte ve bu yüzden de mevcut şose ve yollarda yıl boyu onarma ve temizleme işlerinin olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, vilayetin bir ucundan öteki ucuna kadar uzanan yalnız deniz kıyısı şosesi üzerinde 30'a yakın dere ve akarsuyun varlığından söz edilmektedir.²¹

İsmet İnönü'ye sunulan rapora göre Trabzon'da köprülerin durumu da iç açıcı değildir. Mevcut köprülerden 59 tanesi kâgir ve betondan yapılmıştır. Bir de 15-16 bin liraya ağaçtan yapılmış olan köprüler vardır ki, bunlar da derelerin sürükleyip getirdiği taşlar yüzünden sökülümekte ve bu durum Özel İdare bütçesine çok zarar vermektedir. Seller yüzünden dokuz derenin köprüsünün olmadığı belirtilen raporda, bunlarla birlikte ağaç olan diğer köprülerin de taştan ve betondan yapılmasına Özel İdare bütçesinin elverişli olmadığı söylenmektedir. Mevcut bütçe ile ancak şoselerin ve yollarındaki hendeklerin bütün yıl boyu temizleme ve onarılması ile zaman zaman yıkılan köprü ayaklarının tamiri işlerinin yapıldığı vurgulanmaktadır.²²

Ayrıca Trabzon ve Karadeniz için önemi büyük olan İran Transit Yolu'na da İsmet İnönü'ye sunulan raporlarda yer verilmiştir. Raporda, bu yolun bölge ve ülke açısından çok değerli bir yol olduğu, Bayındırlık Bakanlığının yapımını üzerine aldığı, yolun vilayet sınırları içerisindeki kısmının bittiği, daimi onarılma işinin de yine bakanlığın tahsisatı ile yapılmakta olduğu ayrıca Özel İdare bütçesinin de buna destek verdiği ve 30 kadar daimi işçi ile de onarım işinin güçlendirildiği anlatılmaktadır.

Bu yolun dışında Bayburt yolunun da açılması için hazırlıklar yapıldığı ve bu yolun iç vilayetlerimizi Karadeniz'e bağlayan en kısa ve emin yol olduğunu söylenmektedir. Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolunun kışın kapandığı halde bu yolun bütün yıl açık olabileceği, tamamlandığında Bayburt-Trabzon arasınının 120 km'ye ineceği belirtilmekte ancak bu yolun taşlık ve engebelik yerlerden geçtiği için çalışmaların güçlüklerle ilerlediğini vurgulanmaktadır.²³

---

²¹ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 6-7.

²² *BCA*, 030 10 65 433 4 / 6-7.

²³ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 8.

Belediyeler

Yıllık 105.000 lira bütçesi olan Trabzon Belediyesinin son yıldaki tahakkukatı 181.400 ve tahsilâtı 102.000 liradır. Akçaabat kazası 21190, Maçka 2260, Of 15000, Vakfikebir 4950, Sürmene 14640 lira üzerinden yıllık bütçelerini tanzim etmişlerdir.²⁴

Tarım

Trabzon'un 1934 yılındaki tarım durumuna bakmadan önce 1928-1929 ve 1932-1933 yılları arasındaki tarım durumunu gözden geçirmemizde fayda vardır. Trabzon vilayeti dahilinde 1928-1929 yılları arasında 34.300 dönüm buğday, 23.000 dönüm arpa, 500 dönüm çavdar, 364.000 dönüm mısır, 14.200 dönüm fasulye, 4.410 dönüm patates, 230 dönüm kendir, 35.200 dönüm tütün zer' edilmiştir. Ve bu zer'iyattan toplam 4.760.000 kg buğday, 3.059.000 kg arpa, 312.000 kg çavdar, 37.310.000 kg mısır, 357.200 kg patates, 9.200 kg kendir, 2.980.000 kg tütün irad edildiği gibi 1.540.175 fındık ağacından 9.505.000 kg fındık mahsulü alınmıştır.²⁵

1932-1933 yılları arasında ise Trabzon merkezden 600 ton buğday, 42 ton arpa, 3.800 ton mısır alınırken Of'ta 250 ton buğday, 42 ton arpa, 32 ton arpa ve 8.250 ton mısır alınmıştır. Vakfikebir'de 800 ton buğday, 190 ton arpa ve 600 ton da mısır alınmıştır. Sürmene'de 125 ton buğday, 200 ton arpa ve 6550 ton mısır alınırken Akçaabat'ta 800 ton buğday, 150 ton arpa ve 6500 ton mısır, Maçka'da ise 300 ton buğday, 100 ton arpa ve 25000 ton mısır alınmıştır.

Ayrıca, Trabzon merkez ve Of, Vakfikebir, Sürmene, Akçaabat ve Maçka kazalarından 1932-1933 yılları arasında toplam 17.000 ton fasulye, Trabzon merkez, Akçaabat ve Maçka kazalarından toplam 901.388 ton tütün ve 2.730.000 ton patates, ayrıca Trabzon merkez ve kazalarından toplam 10.665 ton fındık istihsal edilmiştir.²⁶

Raporda sunulan bilgilere bakıldığında Trabzon'daki toprağın volkanik, ağır, sert ve oldukça da verimli olduğunu görmekteyiz. Vilayetin dağ kısmı orman ve çalılık, deniz kıyısına doğru daha alçaklarında ekilip dikilebilen alanlar olduğundan söz edilmektedir. Trabzon'da tarıma elverişli saha, vıla-

²⁴ BCA, 030 10 65 433 4 /12.

²⁵ T.C. Devlet Yıllığı, s.368.

²⁶ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, s.108.

yetin ancak %20'si kadar, orman ve çalılıklar %21 nispetinde, yaylak ve kışlak nispeti ise %39'dur. Üst tarafı da dağlık ve taşlıktır.

En önemli toprak ürünleri başta fındık olmak üzere mısır, fasulye ve tütündür. Mısır ve fasulye'nin kapladığı saha tarıma elverişli yerlerin %42'sidir. Elde edilen mısır Trabzon'un ancak 7-8 aylık ihtiyacını karşılayabilir. Çeşitli fasulye türlerinin yetiştirildiği Trabzon'da bazı seneler fasulye ihracatı 400.000 kg'ı aşar ve yabancı illere de gönderilir. Tütün yalnızca Akçaabat, Maçka ve merkez kazasının bazı alçak yerlerinde yetişir. Kalitesi çok iyi değildir. Ancak nikotin oranı çok yüksektir. Bu sebeple sigara atölyelerinde başka başka tütünlerden yapılan harmanlarda Trabzon tütünü aranmaktadır. Ekim sahası 900-1600 hektar arasındadır. Üretimi de 1.6 milyon kg arasındadır. Bununla beraber tütün sahası gittikçe azalmaktadır. Bunun sebebi ise fiyatının kendisine verilen emeğe değmemesidir.²⁷

Vilayet toprakları en çok meyveciliğe elverişlidir. Her çeşit meyve ve hatta tropikal olanlar dahi yetiştirilmektedir. Ayrıca kaliteleri çok yüksek olmasa dahi dış pazarlara elma ihracatı yapılmaktadır.

Bütün masrafı yıllık 1500 lira olan vilayet fidanlığında yerli ve Avrupa'nın en değerli çeşitlerinden elde edilen kalemlerle aşılacak halka bedava fidan dağıtılmaktadır. Şimdiye kadar 7000 kadar aşılı fidan dağıtılmıştır.

Ayrıca deniz kıyısındaki bazı yerlerde 30-40 bin kadar zeytin ağacı bulunmaktadır ki bunların gerek tanesi ve gerekse de yağı ancak Trabzon'un ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.²⁸

Trabzon'un en büyük tarım kaynağı fındıktır. Akçaabat kazası istisna olmak üzere diğer kazalarda fındık bahçesi olmayan çiftçi yok gibidir. Sahası 30.000 hektardır. Trabzon halkı da son yıllarda fındığa büyük bir önem vermiştir. Buna ön vermek için de 1933 senesinden itibaren hükümetçe imar mücadelesine girişilmiştir. Ve bu mücadeleden de önemli sonuçlar elde edilmiştir. 1934 yılındaki fındık rekoltesi ortalama bir hesapla 12.000.000 kg'dır.

1934 yılı içerisinde "Ekinlere ve Ağaçlara Tebelleş Olan Hastalıklar ve Zararlı Böcekler İstasyonu" adı ile Tarım Bakanlığınca modern bir müessese açılması için bir girişimde bulunulmuştur. Rapora göre bütün ihtiyaçları karşılayacak bir çerçeve içerisinde bir Fındık Enstitüsünün

²⁷ BCA, 030 10 65 433 4 /13.

²⁸ BCA, 030 10 65 433 4 /16.

kurulması da istenmektedir.²⁹

Ziraat Kooperatifleri

1930 yılında kurulan Zirai Kredi Kooperatiflerinden bu yıl içerisinde Trabzon sınırlarında 16 tane bulunmaktadır. Bu kooperatifin 2118 ortağı bulunmaktadır ki bu ortaklar 1933 senesine kadar 148.661 lira sermaye ödemişler, kooperatifler kasasına mevduat olarak 90.585 lira yatırmışlar, kooperatiflere ana bankacılık yapan Ziraat Bankası kooperatiflere 413.626 lira ödünç para vermiş ve 1931 senesinden 1933 senesine kadar kooperatifler ortaklarına 626.629 lira ödünç para vermişlerdir.³⁰

1934 yılına gelindiğinde ise Trabzon'da 19'u merkez köylerinde, 1'i Of'ta, 2'si Akçaabat'ta ve diğer ikisi de Vakfıkebir'de olmak üzere toplam 24 tane Zirai Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. 1930-1931 yılları içerisinde kurulan bu kooperatiflerin ortakları 1934 senesinde raporda sunulan bilgilere bakılacak olursa 2510 kişidir. Kapitalleri: Yüklenilen: 561.769, Alınan: 175.388 liradır. Yedek kapitalleri ise 27.413 liradır.

Bu kooperatiflerin hepsi 1935 yılı içerisinde işlek bir halde bulunmaktadır. Ancak toprak ürünlerinin o günkü fiyatlarının kurulma dönemindeki fiyatlardan çok aşağı ve düşük olması sebebi ile ortaklarının finansal durumu sarsılmış ve yüklendikleri hisse senetlerini ödeyemeyecek bir hale gelmişler bu yüzden de ancak borçlandıkları paranın faizini verebilmişlerdir. 1935 yılı içerisinde bu kooperatiflerin beklenen ve kurumlarına temel olan amacı gerçekleştirmekten henüz uzak bir görünüm arz etmektedirler.³¹

Ekonomi

1923-1933 yılları arasında Trabzon'un 4.630 km murabbaı olan bütün toprağının ancak %18'i yani yalnızca 830.5 km murabbaı toprağı kazmaya, çapalamaya ve bir şeyler yetiştirmeye elverişlidir. I. Dünya savaşı öncesinde bu kadar dar bir toprak parçasında o kadar insan geçinemeyince halk karada ve denizde ticarete, köylü ile pazarlar arasında ayak alışverişine ve her nevi küçük sanatlara koyulmuştur. Bunları da bulamayanlar geçinme bütçesindeki açığı kapamak için taşraya iş aramaya gitmiştir. Trabzon'un

²⁹ BCA, 030 10 65 433 4 / 17.

³⁰ Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, s.33.

³¹ BCA, 030 10 65 433 4 / 17.

öteden beri geçinme kaynaklarından birisi de taşrada çalışmaktır. Trabzon köylüsü yaz sonu toprağından alabildiğini aldıktan sonra senenin kalan yarısında taşraya gidip orada çalışarak geçinirdi. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sonra artık köylü eski gibi çalışmaya yabancı ülkelere gidememektedir. Gidenler de ancak Türkiye'nin sahil şehirlerine ve en başta da Zonguldak'a gitmekte fakat elleri boş veya boşa yakın olarak dönmektedirler. Nitekim harpten önce dışarıya giden işçilerin bölgeye taşıdıkları para bölge iktisadına, pek göze batmasa da, hiç de azımsanmayacak bir gelir sağlamaktaydı. Bu gelir bölgenin iktisadi varlığının bel kemiklerinden birisiydi. Ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte bu kaynak kurumuştur. Bu sebeple bölge insanı da var gücüyle toprağına eğilip çalışmaya koyulmuştur. Bundan dolayı da 1923-1933 yılları arasında Trabzon'un en büyük geçim kaynağı tarım olmuştur. Bölgeye senede ortalama 3 milyon lira fındıktan, 1 milyon lira tütünden ve 1.5 milyon lira da yumurta, yağ ve fasulye gibi yine aslı toprak mahsullerinden geliyordu. Fakat bu para da bölgenin dışarıdan getirttiği ihraç mallarını ödemeye bile yetmiyordu.³²

Daha önceden bölgede çok gelişmiş olan sanayi de 1929-1933 yılları arasında oldukça sönüktür. Ancak evlerde el tezgâhlarında dokunan bezlerin yine sahil ve dâhil vilayetlere ihracı, makine mamulleri karşısında azalmışsa da büsbütün bitmemiştir. Aynı zamanda mobilyacılık, ayakkabıcılık gibi Trabzon'da yapılan küçük sanatların istihallerinden de dâhil vilayetlere ihracat yapılmaktadır.³³

İsmet İnönü'ye sunulan rapordaki bilgilere bakılacak olursa, Asya kıtasının bütün güney kısmının 2000 yıllık ve çok işlek bir iskelesi olmak gibi değerli bir tarihi olan Trabzon, kendinin ve arkasında bulunan geniş hinterlandının zamanla zayıflaması ve yerini başkalarına kaptırması yüzünden eski parlaklığını kaybetmiştir.³⁴

Trabzon toprak bakımından dardır. Trabzon'da 4 nüfusa ancak 1 hektar ekilip biçilebilen arazi düşmektedir ki, bu da vilayetin toprak darlığını kolayca ispat eder. Bu yüzden Trabzon hiçbir zaman bir tarım memleketi olamamıştır. Rapordaki bilgilere bakılacak olursa, Vilayetin erkek nüfusunun %40'ı Rusya'ya gider, 7-8 ay çalışır ve cepleri dolgun olarak dönerlerdi.

³² *Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, s.12.

³³ *Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon*, s. 12-14.

³⁴ *BCA*, 030 10 65 433 4 / 18.

Ancak savaş bu kapıyı kapamış ve bundan sonraki işçi akını Zonguldak, İzmit, Samsun ve İstanbul gibi yerlere yapılmaya başlanmıştır.³⁵

1934-1935 yılları arasında Trabzon'un gerek tarım ve gerekse ekonomi alanında en değerli varlığı fındıktır. Rapordaki bilgilerden, fındığın yabancı ülkelere satıcılığını yapan tüccarların toplam sermayelerinin 1935 yılı içerisinde 150.000 ile 200.000 lira arasında olduğunu, dolayısıyla bu kadar küçük bir sermaye ile 5 milyon liralık bir ürünü dış piyasalarda kıymetlendirmenin mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Bunun için tüccarların büyük bir çoğunluğu küçük bir avans karşılığında kendilerine emanet diye çiftçinin bıraktığı fındığı, onun haberi olmadan satıp sermayeye çevirmektedir. Birden piyasaya haddinden fazla mal sunumu demek olan bu hal fındığın değerini de baltalamaktadır. Raporda fındık ile ilgili bu şekilde bilgi verildikten sonra, ulusal ürünlerimiz hakkında Cumhuriyet Hükümeti'nin almakta olduğu rasyonel tedbirlerin fındık hakkında da aynen tatbiki ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır.³⁶

Aynı zamanda bölgeye gelir getiren bir diğer kaynak da İran transitidir. Ancak bu transit işi de siyasal bir iş olmakla beraber Trabzon piyasasının başaramayacağı bir kapitale, ulusal banka kapitallerine dayanan bir iş olduğundan menfaatler elde etmek amacıyla gelişmesi ve genişlemesi daha ziyade her iki taraf memurlarından mürekkep bir komisyonun yapacağı tetkikler ile verecekleri karara bağlıdır.

Gerek bu transitin dirilmesi ve gerekse de Trabzon'un çok geniş olan hinterlandının gelişmesi için bir dalga kırana şiddetle ihtiyaç vardır. Ayrıca, koyun ve sığır gibi hayvanların etiyle, yağ, yumurta, peynir, kavurma ve pastırma gibi sığağa dayanamayan maddelerin muhafazası işlerini geniş ve emniyetli bir sahada karşılamak üzere Trabzon merkezinde frigorifik tertibatlı bir soğuk hava mahzenine de acilen ihtiyaç vardır.³⁷

Rapordaki bilgilere göre, Trabzon'un en belirgin vasfı nüfusun çokluğu ve çokça artmasıdır. Buna bağlı olarak, yöre halkının fındık ve tütün gibi değerli ürünlerden önemli miktarda gelir sağlamasına ve mübadeleden kalan toprakların da halka dağıtılmış olmasına rağmen halen vilayet nüfusunun %10-15'lik kesimi topraksızdır.

³⁵ BCA, 030 10 65 433 4 /19.

³⁶ BCA, 030 10 65 433 4 /20.

³⁷ BCA, 030 10 65 433 4 / 21.

Nüfusun bu çokluğu karşısında alınması gereken en iyi tedbir, buradan her yıl 20-30 bin kişinin Anadolu'da yerleşime açılması uygun görülen toprağı geniş ve verimli bölgelere göç ettirilmesidir. Böylece hem o vilayetlerin bayındırlığına katkı sağlanmış olacak hem de Trabzon'un yakından duymakta olduğu darlık oldukça hafifletilecektir.

Fabrika olarak Trabzon'da bir makarna, sabun, 15 fındık, bir balıkyağı ve bir de elektrik fabrikası vardır.³⁸

Trabzon'a elektrik, şehre 35 kilometre mesafede olan Visera'da bulunan bir akarsu sayesinde gelmiştir. Elektrik, Visera'da bulunan bu akarsudan Trabzon'a 32.200 metre uzunluğundaki hava hatları üzerinden gelmektedir. Bu bakır teller, fabrikadan şehre kadar yerine göre demir ve yerine göre de ahşap olmak üzere 512 tane direğin omzuna yüklenmiştir.

1926 yılında ilk elektrik fabrikası 160.000 lira ile işe başlamıştır. 1927'de Visera'daki fabrika binasının inşaatı biterek direklerin dikilmesine başlanmış, 1928'de sermaye 350.000 liraya çıkarılarak hatlar çekilmiş ve Trabzon'a kadar tesisat ikmal olunmuş, 1929'da yine ilave sermaye ile şehir tesisatı da ikmal olunarak 1929 ortalarında Trabzon elektriğe kavuşmuştur. 1933 yılına gelindiğinde şehirde elektrikten hız alarak işleyen 65 atölye bulunmaktadır. Bunların sarf ettikleri elektrik kuvveti ortalama 80 bin kilovatsaattir. Şehrin geceleri aydınlatılması için şirketin 90 adet 250 mumluk meccani lambasından başka Belediyenin 700 lambası da kullanılmakta böylece şehir en izbe köşelerine kadar aydınlatılmaktadır.

Trabzon'a elektriğin geldiği 1929 yılının 4-5 ayında 121.900 kilovat saat olan sarfiyatı, 1930 yılında 991.500 kilovata, 1931 yılında 1.019.500 kilovata yükselmiş, 1932'de 942.000 kilovata inmiş olmasına rağmen 1933 yılında tekrar yükselmiştir.³⁹

Trabzon'un ticaret hayatında önemli bir yeri olan balık yağı fabrikasına da kısaca göz atmak da fayda vardır. Trabzon çok eski dönemlerden itibaren kıyısında yaşadığı denizin olanaklarından bir hayli istifade etmiştir. Özellikle yağları çıkarılan Yunus balığı avcılığı ve yağını çıkarma işi deniz işlerinin en devamlı ve kârlı tarafı idi. Ancak bu iş çok basit ve ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Avlanan balıklardan basit kazanlarda ancak %10 oranında bir yağ çıkarılabilmekte geri kalanı ise atılmaktaydı. Halbuki o

³⁸ BCA, 030 10 65 433 4 /24.

³⁹ Cumhuriyetin 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.51.

atılan parçaların içerisinde daha %40-50 oranında yağ bulunmaktaydı. Bu durum müteşebbis bir Türk balık yağcısının gözünden kaçmamış ve Yunus balıklarından yağ istihali ve ihracı için 10,000 sermaye ile “Deflin Limitet Şirketi”ni kurmuştur. Şirket daha kurulmadan önce fabrikanın alet ve kazanları Avrupa’ya sipariş edilmiş ve bir yandan da Değirmendere’deki fabrikanın tesisatı ikmal edilerek şirketin teşkilinden 1-2 ay sonra faaliyete geçilmiştir. Fabrika kurulmadan önce senede ortalama 150,000 kilo olan balık yağı istihsal ve ihracatı, fabrika sayesinde daha birinci sene 460,000 kiloya çıkınca şirket 1932’de sermayesini 50,000 liraya çıkararak işine daha da genişlik vermiştir. Cumhuriyetin yapmış olduğu Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan da çok yerinde istifade eden fabrika tam anlamıyla asri bir müessesedir.⁴⁰

Yunus balıkçılığı ve balık yağcılığı haricinde Trabzon’da her yıl çok miktarda hamsi balığı avcılığı da yapılmaktadır. Bu balıklar hem halkın değerli bir yiyeceğidir hem de tarlalar için gübre olarak da kullanılmaktadır. Rapordaki bilgilere göre Trabzon’daki kimyevi gübre sarfiyatı çok fazladır ve yılda 300-600 ton derecesindedir. Buna karşın mevcut hamsi balığının avlanması ve gübre olarak kullanılması gelişi güzel bir şekildedir. Bunları düzene koyarak balıkçıyı ve çiftçiyi korumak ve yabancı memleketlere kimyevi gübre karşılığı olarak bütün yurdumuzdan çıkan parayı içeride alıkoymak için değerli bir hazine olan bu balıklardan faydalanmak mümkündür. Bunun içinde bunları kurutup toz haline getirecek küçük bir fabrikaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁴¹

Güvenlik

Raporda güvenlik durumu anlatılırken her ay Dâhiliye Vekâletine sunulan istatistiklerden alınarak Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından yapılan grafikler göz önünde tutulmuştur. Bu grafiklere göre, Cumhuriyet Hükümetinin kurulduğu güne kadar görülen soygunlar, baskınlar ve silah atma gibi suçların son yıllarda büsbütün ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Bu grafikte mevcut vilayetler içinde Trabzon’un aşağıdan 6. olarak yer aldığı göze çarpmaktadır. Aylık suçlar cetvellerinde gözükken vak’alar arasında en mühim yeri kaçakçılık, kız kaçırma ve adam vurma gibi suçlar

⁴⁰ Cumhuriyetin 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.63.

⁴¹ BCA, 030 10 65 433 4 / 24.

tutmaktadır.⁴²

Kaçakçılık işi ile ilgilenenler birkaç sene evvel hükümet kuvvetleri ile çarpışa çarpışa tütünlerini iç vilayetlere geçirmeye muvaffak olurlarmış. Ancak 1918 numaralı Kaçakçılık Kanunu'nun çıkarılmasından sonra ve idari tedbirlerin de alınmasıyla birlikte artık bu insanlar eskisi gibi hareket edemez hale gelmişlerdir. Aynı zamanda elinde bulunan tütünün, İnhisar Umum Müdürlüğünce alınması ve halkın elinde tütünün kalmaması da tütün kaçakçılığını önlemiştir. Rapora göre tütün kaçakçılığı konusunda Akçaabat'ın Sera ve Kalanima dereleri arasındaki bölge halkı göze çarpmaktadır.⁴³

Bir diğer önemli vak'a olan kız kaçırma olayı ise, raporda verilen bilgilere bakılırsa, çoğu kere ekilecek toprağın darlığı sebebiyle, birkaç dönüm tarlası olan bir kızı elde etmekten başka bir amaç taşımamaktadır. Kız kaçırıldıktan sonra velisinin rızası alınır. Ergin olan kız da Zabıtaya veya Müdde-i Umumiye'ye getirilerek kendi isteği ile kaçtığı söylerse kanuni takibat da bu surette durur. Bu vakaların önlenmesi için Trabzon Vali Vekili Talat Demirçay dağınık olan köylerin bir araya toplanması ve bu suretle de sosyal hayatın yükseltilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁴

Vilayetteki oranı yüksek bir başka suç ise, adam vurma hadisesidir. Ekme ve ürünü toplama zamanlarında bir çapalık yer veya üç beş kilo findık için birbirlerini öldürenler olduğu gibi bir de önüne bir türlü geçilemeyen kan davaları söz konusudur. Öç alma amacıyla ölen ve öldürülenlerin çoğunluğu genellikle 12-25 yaş arasındaki kişilerdir. Bu suçların bu yaştaki kişilere işlettirilmesindeki amaç yaşça küçük olmaları dolayısıyla kanunun pençesinden kolayca kurtulabilmeleridir. Bu kan davalarının önüne ancak katilin başka bir şehirdeki hapis evine ve yakınlarının da başka bir şehre göç ettirilmesi ile geçilebilir.⁴⁵

Tapu İşleri

Son 1934 yılı içerisinde alım-satım ve intikal muamelesi olarak 802.500 lira değerinde 8.011 muamele vuku bulmuştur. Ayrıca, 392.285lira değerinde 385 ipotek muamelesi olmuş ve 189.302 lira değerinde 165 mua-

⁴² BCA, 030 10 65 433 4 / 25.

⁴³ BCA, 030 10 65 433 4 /25.

⁴⁴ BCA, 030 10 65 433 4 /27.

⁴⁵ BCA, 030 10 65 433 4 / 28.

mele de ipotekten çözülmüştür. Gayrimenkullerin %90'ı tapuya bağlıdır. Geri kalan % 10'u da nahiyelerde tapu memurları bulundurmak ve intikal muamelelerinde kolaylık gösterebilmek suretiyle tapuya bağlanması sağlanabilecektir.

Vilayetteki arazi darlığı yüzünden doğan bazı uygunsuz hallerin ve arazi görüntülerinin maliyece yapılacak yazım işlerinin tapu ile birlikte ifası ve bu suretle birbirini tutmayan vergi ve tapu kayıtlarının düzeltilmesi ve kadastroya bağlanması ile ortadan kalkacağı umulmaktadır.⁴⁶

İnhisar İdaresi

Rapordaki bilgilere göre, tuz esnafa 4 kuruşa satılmakta, esnaf da bunu kilosu 5 kuruşa halka satmaktadır. Tuz fiyatları o yıllar içerisinde düşmüştür. Rapora göre 1934 yılından birkaç yıl evveline kadar birçok köylü fiyatının yüksek olması dolayısıyla hayvanlarına tuz verememekteymiş. Ancak fiyatlar düştükten sonra satışların %10-20 oranında arttığı görülmüştür. Genel olarak bakılacak olursa, idarenin satışları ihtisas mahkemeleri kurulduktan sonra hep yükselmiştir.⁴⁷

Liman Şirketi

Trabzon limanı yıllık faaliyeti 40-50 bin ton olan Karadeniz'in mühim bir limanıdır. Ancak, buna rağmen liman işleri, yükleme ve boşaltma işlemlerinin hepsi kendi hesaplarına hareket eden mavnacılar, kayıkçılar veya bunların bir kaçının teşkil ettikleri gurupların elindeydi. Bu durum liman işlerinde intizama, sürate ve emniyete bir set teşkil etmekteydi. Tüccar, liman işleri için karşısında her husus için muhatap ve mesul bir heyet bulamaz, bu yüzden de daima ihtilaflar çıkar, işler uzar ve geri kalırdı. Bu durum da göstermekteydi ki, Trabzon'da acilen bir liman şirketine ihtiyaç vardı. Bunu fark eden birkaç alakadar hemen işe giriştiler. Cumhuriyet Hükümeti de Trabzon'da bir liman şirketinin teşekkülünü hararetle destekledi. Ve 1926 yılında "Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi" resmen teşekkül ederek liman işlerini eline aldı.⁴⁸

Trabzon limanında tahmil ve tahliye işlerini görmek üzere 50.000

⁴⁶ BCA, 030 10 65 433 4 / 30.

⁴⁷ BCA, 030 10 65 433 4 / 31.

⁴⁸ 15 Yılda Trabzon, s. 68-69.

kapital üzerinden kurulan bu ulusal anonim, 1934-1935 yılına gelindiğinde 200 ton eşyayı çekme kuvvetini taşıyan 3 motor beheri, 10 tondan 15 tona kadar hacmi istiahisinde 48 tane çaparı ve bunları gerektiğinde onarmak ve yenilerini yapabilmek üzere de bir atölyesi vardır. Bu şirketin kadrosu 117 kişidir.

Raporda sunulan bilgilere bakıldığında bu şirket, kurulmasında amaç edindiği çabukluk, güvenlik ve ucuzluk gibi esaslar içerisinde yürüyerek memleketin ticaret sahası için çok faydalı olmuştur.⁴⁹

Gençlik Teşkilatı

Trabzon'da Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakına dâhil, 4'ü vilayet merkezinde olmak üzere 6 spor kulübü vardır. Üyeleri 700'ü geçen bu kulüpler beden tekemmülâtına yarayan sporlardan geri kalmamakla beraber en çok da futbol sahasında uğraşmakta ve zaman zaman da konferanslar, müsamereler ve piyesler tertip ederek hem kendi kulüpleri ve hem de halkevi içinde ve ayıca da memleket kütüphanesinde fikri gelişmeleri kovalamaktadır.⁵⁰

Sonuç

Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin durumu içler acısıydı. Doğu Anadolu Bölgesi'nde uzun yıllar bir taraftan Ermeniler, bir taraftan Ruslar ve bir taraftan da diğer emperyalist güçlere karşı verilen mücadeleler bu bölgeyi ve halkını çok yıpratmıştı ve geri bırakmıştı. Bu geri kalmışlığında bir sonucu olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılaplara karşı yöneltilen ilk tepkiler de bu bölgeden gelmişti. Nitekim bu tepkilerin ilki de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile Erzurum'dan gelmiş, Doğu'da mevcut sosyal sistemin yıkıla-cağından korkan aşiret reisleri, emperyalistlerin de kışkırtmaları ile devlet güçlerini ta 1935-1940'lara kadar uğraştıracak bölgesel direnişleri başlatmışlardır.⁵¹

Bunların haricinde doğunun coğrafi ve toplumsal yapısından kaynaklanan bazı problemler de yaşanmaktaydı. Bölgenin zor coğrafyası bu bölgede yapılacak başta bayındırlık olmak üzere bütün işleri hem zorlaştırıyor

⁴⁹ BCA, 030 10 65 433 4 / 33.

⁵⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 33.

⁵¹ Sait Aşgın, *a.g.m*, s. 3.

hem de pahalılaştırıyordu. Aynı zamanda bölgedeki toplumsal yapının feodal bir karakter taşıması da doğu için ayrıca bir problemdir.⁵²

İşte İsmet İnönü, 1935 yılında doğunun bu sorunlarını yakinen görmek üzere Atatürk'ün emri ile bir doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezideki güzergâhları, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Tatvan, Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Erzurum, Giresun, Ordu ve Samsun'dur. Bu illeri tek tek gezen İsmet İnönü Atatürk'e sunacağı raporunu da 21 Ağustos 1935 yılında tamamlamış ve şu cümlelerle bitirmiştir: "Vaziyeti az zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksiklikleri düzeltmeye çalışmakla müteselli olabiliriz."⁵³

Bütün doğunun dertlerini dinleyen İsmet İnönü, artık buralarının idaresinin Ankara'dan mümkün olamayacağını anlamış ve bu bölgeleri kapsayan ve merkezi de Erzurum olan bir Umumi Müfettişlik kurulmasını istemiştir. İsmet Paşa'nın bu isteği kabul edilmiş ve 2/3/199 sayılı kararnameye göre, "25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun 1. maddesi mucebinde Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini ihtiva etmek üzere üçüncü bir Umumi Müfettişlik kurulması tensip edilmiştir."

III. Umumi Müfettişliğe 23 Ağustos 1935 tarih ve 2/3200 sayılı kararname ile Konya Milletvekili Tahsin Uzer atanmıştır.⁵⁴ Atatürk'ün Selanik'ten tanıdığı ve itimat ettiği Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettişlik'in başına getirilmesinden sonra bölgede ciddi bir çalışma başlatılmıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün raporunda belirttiği eksikliklerin giderilmesi için adeta bir seferberlik başlatılmış, eğitimden bayındırlığa, sağlıktan kültür işlerine kadar hemen her alanda çalışmalar hızlandırılmıştır. Nitekim 10-12 Haziran 1937'de Trabzon'u ziyaret ederek III. Umumi Müfettişlik illerinin valileri başta olmak üzere bürokratlarını Trabzon'da toplayan Atatürk, yetkililerden illerine dair gerekli brifingleri aldıktan sonra III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'e teşekkür ederek Trabzon'dan ayrılmıştır.⁵⁵

⁵² Sait Aşgın, *a.g.m.*, s. 5.

⁵³ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s.17.

⁵⁴ Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, s.159.

⁵⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Veysel Usta, *Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi*, Trabzon Belediyesi, Trabzon 2005, s. 57-114.

Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettiş olarak görevi 3 Kasım 1939 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra sağlık nedenleri ile bu görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve bu ayrılmadan bir ay sonra da vefat etmiştir.

Tahsin Uzer'den sonra III. Umumi Müfettişlik'e 30 Haziran 1940 tarih ve 2/13838 sayılı kararname ile Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Nazif Ergin atanmıştır. Cemil Koçak'a göre Nazif Ergin'den sonra III. Umumi Müfettişlik'e başka bir atama yapılmamıştır.⁵⁶

Türkiye genelinde kurulmuş olan genel müfettişlik teşkilatları, 1948'den itibaren fiilen lağvedilmiştir. Yani, bu teşkilatların kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 yılı bütçesine konulmamış ve müfettişlikler hukuken var olmaya devam etmekle birlikte fiilen ortadan kalkmıştır.⁵⁷ Merkezi Erzurum olan III. Genel Müfettişliğin Şubat 1948'de fiilen lağvedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸

Sonuç olarak, Atatürk'ün emri ile doğu gezisine çıkan İsmet İnönü, doğunun dertleri ile gerçekten de çok yakından alakadar olmuş ve buradaki sorunlara çare olması açısından da III. Umumi Müfettişlik'i kurdurmuştur. III. Umumi Müfettişlik bölgesindeki durum Tahsin Uzer döneminde daha önceki dönemlere göre çok düzelmiş ancak Tahsin Uzer sonrasında bu müfettişlikte aynı başarı gösterilememiştir. Bir süre sonra II. Umumi Müfettişlik memurları bu müfettişliğin ismini kullanarak halka karşı olumsuz tavırlar sergileyip bazı yolsuzluklara bulaşınca, bu durum halkın tepkisi ile karşılaşmış ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu müfettişlik 1948 yılında fiilen ortadan kaldırılmıştır.

---

⁵⁶ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.160.

⁵⁷ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.276.

⁵⁸ *EBA*, Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1948, Salı, 22 Haziran 1948, Salı.